

кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного права та процесу Харківського національного університету внутрішніх справ

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЕКСПЕРТИЗИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Статтю присвячено дослідженню інституту судової експертизи в адміністративному судочинстві, зокрема визначенню його поняття, ролі та змісту. Проаналізовано наукові підходи до визначення меж застосування експертизи в адміністративному судочинстві, сформульовано авторський погляд щодо її формулювання.

Ключові слова: експертиза, судова експертиза, ухвала про призначення експертизи, висновок експерта.

Статья посвящена исследованию института судебной экспертизы в административном судопроизводстве Украины, в частности определению его понятия, сути и значения. Проанализированы научные подходы к определению границ применения экспертизы в административном судопроизводстве, изложен авторский взгляд на формулирование понятия экспертизы.

Ключевые слова: экспертиза, судебная экспертиза, определение о назначении экспертизы, заключение эксперта.

The article is devoted to the research of institute of the expert testimony in administrative proceedings of Ukraine, its concept, maintenance, significance and place in administrative procedural law. A number of scientific approaches to define the limit application of expert testimony notion is analyzed. Its legal nature is researched author's own views according to its formation are expressed.

Key words: expertise, expert testimony in court, assigning expertise definition, expert examination.

Зміцнення законності і правопорядку є одним із першочергових завдань держави. Вирішення його вимагає не лише постійної й активної діяльності правоохоронних органів, але й ефективного функціонування інституту судової експертизи, оскільки висновок експерта – один із найважливіших засобів доказування при судовому розгляді юридичних справ.

В адміністративному процесі експертиза визнається основною формою використання спеціальних знань і науково-технічних досягнень при розгляді публічно-правових спорів. Судова експертиза значно розширює пізнавальні можливості судового розгляду адміністративних справ, дозволяє використати весь арсенал науково-технічних засобів у встановленні всіх обставин, що мають значення для справи.

© Джафарова М. В., 2011

Важливість розгляду інституту судової експертизи в адміністративному процесі обумовлена також низкою інших факторів. По-перше, в орбіту судочинства залучаються нові види об'єктів, які несуть інформацію про публічно-правовий спір. По-друге, в результаті розвитку судово-експертних методів і методик використовуються досягнення нових галузей наукового знання. Ці тенденції зумовлюють формування нових і вдосконалення існуючих видів судових експертиз. Кожний новий вид експертиз вимагає від особи, яка її призначила, вирішення численних і непростих завдань, що включають чітке визначення предмета й можливостей експертизи, підготовку об'єктів для спеціального дослідження, вибір експерта й експертної установи, а після одержання висновку

експерта – його оцінку і використання при розгляді конкретної адміністративної справи.

У процесуальній науці дослідженню проблем доказування, у тому числі й судової експертизи, приділялася значна увага. Дані питання розглядалися у працях вітчизняних і зарубіжних учених, таких як: С. М. Абрамов, В. Д. Арсенєв, Р. С. Белкін, В. Є. Бергер, С. В. Бородін, О. М. Васильєв, І. В. Виноградов, В. М. Галкін, В. Г. Гончаренко, Ю. М. Жуков, О. Ф. Клейнман, В. В. Комаров, С. В. Курильов, Т. О. Лілуашвілі, Г. М. Надгорний, О. В. Немировська, Ю. К. Орлов, А. Я. Паліашвілі, І. Л. Петрухін, Т. В. Сахнова, М. Я. Сегай, М. О. Селіванов, С. М. Стахівський, М. С. Строгович, М. В. Терзієв, В. І. Тертишников, М. К. Треушніков, О. Р. Шляхов, М. Й. Штефан, О. О. Ейсман, К. С. Юдельсон та ін.

Хоча окремі питання доказування, у тому числі й судової експертизи, у різні часи були предметом вивчення, процесуальні питання інституту судової експертизи в адміністративному судочинстві ґрунтовно не досліджувалися. Цей правовий інститут потребує глибокого вивчення, урахуваючи зміни, яких зазнало адміністративно-процесуальне законодавство України останнім часом.

Питання, пов'язані із призначенням і проведенням судових експертиз, регламентуються законодавством України щодо здійснення судово-експертної діяльності, що передбачає порядок підготовки матеріалів, призначення, проведення судових експертиз, та стосуються інших питань, пов'язаних із використанням спеціальних знань у різних видах судочинства.

Закон України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 року № 4038-ХІІ (із змінами) [1] є основним з точки зору судово-експертної діяльності в Україні. Він визначає правові, організаційні та фінансові основи судово-експертної діяльності з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою й об'єктивною експертизою, орієнтованою

на максимальне використання досягнень науки і техніки.

У Законі можна виділити такі блоки питань: 1) загальні положення процесуального та організаційного характеру; 2) питання забезпечення діяльності державних спеціалізованих установ судових експертиз та відомчих судово-експертних служб; 3) питання міжнародного співробітництва в галузі судово-експертної діяльності.

Окрім того, правове забезпечення судово-експертної діяльності становлять підзаконні нормативні акти державних органів виконавчої влади, які регулюють організаційні, методичні аспекти роботи експертних установ, порядок проведення судової експертизи й експертних досліджень, визначають правила оформлення експертних висновків. До них належать: Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень від 8 жовтня 1998 року № 53/5, із змінами і доповненнями, внесеними наказами Міністерства юстиції України від 30 грудня 2004 року № 144/5, від 10 червня 2005 року № 59/5, від 29 грудня 2006 року № 126/5 [2]; Інструкція про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, які не працюють у державних спеціалізованих експертних установах, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 14 липня 2010 року № 1549/5 [3]; Настанова про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України, затверджена наказом МВС України від 30 серпня 1999 року № 682 із змінами, затвердженими наказом Міністерства внутрішніх справ від 20 грудня 2000 року № 900 тощо.

Регламентація порядку призначення й проведення судової експертизи у Кодексі адміністративного судочинства України (далі – КАСУ) доволі лаконічна. Це пояснюється тим, що проведення спеціального дослідження не є предметом правового регулювання. Зокрема, процедура та послідовність здійснення операцій відносно дослідження об'єктів су-

дової експертизи визначаються специфікою предмета експертизи та застосовуваними методами. Указівки на окремі процедури містяться у методичних, інструктивних матеріалах відомчого характеру. Підкреслимо, що природа таких процедур залишається спеціальною, відноситься до сфери професійних знань та досвіду.

Експертні дослідження провадяться на основі та з погляду спеціальних знань експерта, якими, як правило, не володіють судді, які здійснюють провадження в адміністративній справі.

Неможливість вирішення певних питань, що виникають у процесі розгляду справи, без застосування спеціальних знань і є підставою для проведення дослідження, тією основною причиною, яка зумовлює призначення експертизи адміністративним судом. Дослідження передбачає одержання таких нових фактичних даних, які до цього часу не були відомі суду і які іншим способом отримати неможливо. Так, ч. 1 ст. 81 КАСУ встановлює, що судова експертиза проводиться лише у випадках, коли для з'ясування обставин, що мають значення для справи, необхідні спеціальні знання в галузі науки, мистецтва, техніки або ремесла тощо.

Законодавець установив можливість призначення експертизи для вивчення, перевірки, аналітичного дослідження, кількісної і якісної оцінки висококваліфікованим фахівцем, установою, організацією певного питання, явища, процесу, предмета тощо, які вимагають спеціальних знань у відповідній сфері суспільної діяльності [4, с. 550].

Одразу зазначимо, що поняття «спеціальні знання» у законодавчих актах не роз'яснено. Серед наукових робіт радянського періоду можна відзначити публікації Г. М. Надгорного [5, с. 37], З. С. Соколовського [6, с. 201]. Ці автори під спеціальними знаннями розуміють знання, які не є загальнодоступними, поширеними і котрими володіє обмежене коло осіб. Вони здобуваються в результаті професійної підготовки і містять

у собі як власне знання, так і практичні навички з їх використання.

Як випливає з ч. 1 ст. 81 КАСУ, тільки адміністративний суд вправі призначити експертизу, саме для цього на нього покладається обов'язок визначити наявність підстави її призначення. Разом з тим, визначаючи необхідність використання спеціальних знань, адміністративний суд повинен виявити об'єктивно існуючу необхідність у застосуванні таких знань для отримання судового доказу. Саме тому, вирішуючи питання про доцільність призначення судової експертизи, суд повинен ураховувати ряд обставин, серед яких найважливішими є такі: а) чи має значення для справи факт, який експерт повинен установити; б) чи потрібні спеціальні знання для встановлення даного факту; в) чи не доведений цей факт уже зібраними у справі доказами; г) наукові можливості певного виду судової експертизи.

Варто звернути увагу на те, що п. 10 ч. 4 ст. 160 КАСУ вказує, що окремим документом викладається ухвала з приводу призначення експертизи. Особливість постановлення такої ухвали полягає у тому, що вона не може виноситися в усній формі із відповідним записом до протоколу судового засідання або до журналу судового засідання (ст. 42 КАСУ), а має оформлюватися письмово окремим процесуальним документом. Усі ухвали, які оформлюються окремим процесуальним документом, постановляються тільки в нарадчій кімнаті та підписуються складом суду, який розглядає справу (ч. 5 ст. 160 КАСУ).

Проведення експертизи можуть ініціювати окрім суду також особи, що беруть участь в адміністративній справі. Подання клопотання про призначення експертизи особами, що беруть участь у справі, свідчить про реалізацію передбаченого у п. 3 ст. 11 КАСУ принципу диспозитивності, який надає право сторонам розпоряджатися своїми вимогами на свій розсуд, зокрема й правом клопотання про проведення експертизи. Кож-

на з цих осіб має право надати суду питання, які повинні бути роз'яснені експертом. Однак кількість і зміст питань, за якими має бути проведена експертиза, визначається судом (ч. 2 ст. 81 КАСУ). Тобто суд, розглядаючи питання, представлені особами, які беруть участь у справі, повинен виключити ті з них, які не мають відношення до справи чи виходять за межі компетенції експерта, або сформулювати їх з власної ініціативи.

Окремої уваги заслуговує вирішення питання: на якій стадії адміністративного процесу можливо призначити експертизу. КАСУ допускає призначити експертизу під час підготовки адміністративної справи до судового розгляду (п. 1 ч. 2 ст. 110 КАСУ). До того ж ст. 74 КАСУ серед способів забезпечення доказів, поряд із допитом свідків та витребуванням та оглядом письмових або речових доказів, у тому числі за місцем їх знаходження, називає і такий, як призначення експертизи. Із заявою про забезпечення доказів, відповідно до ч. 2 ст. 73 КАСУ, мають право звернутись заінтересовані особи до відкриття провадження у справі. Цей правовий припис впливає зі ст. 110 КАСУ, де зазначається, що на стадії підготовчого провадження суд до судового розгляду адміністративної справи вживає заходів для всебічного та об'єктивного розгляду і вирішення справи.

Зміст припису ч. 2 ст. 195 КАСУ, що регулює межі перегляду адміністративної справи апеляційною інстанцією, дозволяє суду досліджувати докази, які досліджувалися судом першої інстанції з порушенням вимог КАСУ. Таке правило, на наш погляд, не виключає можливості призначення експертизи і в суді апеляційної інстанції. Однак це допустимо у виняткових випадках, за клопотанням заінтересованої особи і в межах закону – якщо суд визнає, що такий доказ, як висновок експерта, не міг бути отриманий в адміністративному суді першої інстанції.

Ще одним украй важливим питанням для практики призначення експертизи

виступає питання про визначення експерта (експертів). Відповідно до ч. 1 ст. 66 КАСУ експертом є особа, яка має необхідні знання і якій доручається дати висновок з питань, що виникають під час розгляду справи і стосуються спеціальних знань цієї особи, шляхом дослідження матеріальних об'єктів, явищ та процесів, що містять інформацію про обставини у справі.

Частиною 2 цієї ж статті встановлено імперативне правило, відповідно до якого як експерт може залучатися тільки особа, яка відповідає вимогам, встановленим Законом України «Про судову експертизу». Слід відмітити, що розділ II Закону України «Про судову експертизу» містить п'ять статей (статті 10–14), якими безпосередньо встановлюються вимоги щодо осіб, яким дозволено бути професійними судовими експертами, і умови, за яких це заборонено, загальні права та обов'язки судового експерта, а також його відповідальність як професійного і процесуального суб'єкта судово-експертної діяльності.

Основною вимогою до особи експерта, що висувається у ч. 1 ст. 10 Закону України «Про судову експертизу», є наявність відповідних знань для надання висновку з досліджуваних питань. Тим самим законодавець відмічає, що основним критерієм і одночасно вимогою, що ставиться до експерта, є наявність у нього професійних знань, його наукова компетентність.

Згідно зі ст. 11 Закону України «Про судову експертизу» не можуть залучатися до виконання обов'язків судового експерта особи, які: 1) визнані у встановленому законом порядку недієздатними; 2) мають судимість. Звичайно, особа не може бути залучена до проведення експертного дослідження також у випадках, коли є підстави для відводу її як експерта (ст. 27 КАСУ).

Відповідно до ч. 5 ст. 81 КАСУ в ухвалі про призначення експертизи суд попереджає експерта про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий

висновок та за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків.

Пункт 13 ч. 3 ст. 66 КАСУ так само встановлює припис, за яким попереджає експерта про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок та за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. Отже, експерт несе кримінальну відповідальність за: 1) завідомо неправдивий висновок (ст. 384 Кримінального кодексу України); 2) відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків (ст. 385 Кримінального кодексу України). Відповідне попередження про кримінальну відповідальність адміністративний суд робить у своїй ухвалі, що є гарантією підвищення рівня об'єктивності та достовірності як проведеного експертного дослідження, так і висновку експерта.

Закон України «Про судову експертизу» на перше місце виносить саме обов'язки судового експерта незалежно від виду судочинства (ст. 12 Закону), а потім уже його права (ст. 13 Закону). Це свідчить про те, що статус експерта підпорядкований основній меті судочинства – дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок. На цей факт свого часу звернула увагу Т. В. Сахнова. На її думку, експерт у справі участі не бере і не має юридичного інтересу, тим самим участь у процесі взагалі для нього обумовлюється не певними правами, а головним обов'язком – дати об'єктивний висновок на поставлені перед ним питання [7, с. 174].

При визначенні процесуальних прав, обов'язків і відповідальності експерта КАСУ у ст. 66 так само спочатку перераховує саме обов'язки, а потім уже процесуальні права експерта. п. 6 ч. 10 ст. 66 КАСУ експерту надається також право користуватися іншими правами, встановленими Законом України «Про судову експертизу».

Обов'язком експерта відповідно до ч. 3 ст. 66 КАСУ є проведення повного

дослідження і надання обґрунтованого та об'єктивного письмового висновку на задані йому питання, а у разі необхідності – з'явитися за викликом суду, дати висновок або роз'яснити його в судовому засіданні.

Відповідно до статей 82 та 148 КАСУ висновок експерта оголошується у судовому засіданні для його безпосереднього сприйняття всіма особами, що беруть участь у справі, і відповідно до принципу гласності та відкритості адміністративного процесу (ст. 12 КАСУ).

Для роз'яснення і доповнення висновку експерта особи, які беруть участь в адміністративній справі, а також суд можуть поставити питання експерту. Письмовий висновок експерта приєднується до матеріалів адміністративної справи. При цьому суд має право за заявою осіб, які беруть участь у справі, або з власної ініціативи запропонувати експертові дати усне пояснення свого висновку (ч. 4 ст. 82 та ст. 148 КАСУ). Слід урахувати, що реальна необхідність роз'яснень і доповнень висновку виникає тоді, коли експертиза визнається недостатньо повною чи ясною.

Звертає на себе увагу той факт, що експерт у разі необхідності зобов'язаний з'явитися за викликом суду. Наслідки неявки в судове засідання експерта визначені у ст. 129 КАСУ. Цією нормою вирішуються два питання: щодо можливості розгляду справи у відсутності експерта, що не з'явився, а також щодо застосування до нього заходів приводу.

Наступним обов'язком експерта, згідно із ч. 4 ст. 66 КАСУ, є збереження об'єкта експертизи під час проведення дослідження. Тобто експерт повинен уживати всіх необхідних заходів щодо збереження переданих йому об'єктів, щоб не допустити їх знищення або пошкодження. Забезпечення схоронності об'єктів експертизи необхідне для їх подальшої оцінки судом як доказів у справі, для забезпечення проведення можливості повторної, додаткової, комплексної чи комісійної експертизи (статті 83–85 КАСУ).

Частина 6 ст. 66 КАСУ регламентує положення: експерт зобов'язаний невідкладно повідомляти суд про неможливість проведення ним експертизи з однієї з цих підстав: а) через відсутність у нього необхідних знань; б) без залучення інших експертів. Зокрема, якщо експерт, якому доручено проведення експертизи, не володіє необхідними знаннями або йому потрібна допомога інших фахівців, повинен невідкладно або терміново повідомити суд про неможливість проведення ним експертизи. Вважаємо, що в такому разі, якщо з'ясування обставин, які мають значення для справи, виходять за межі сфери спеціальних знань експерта, то він повинен заявити самовідвід (частини 1, 2 ст. 29, ч. 1 ст. 30 КАСУ), а не повідомляти суд про неможливість проведення ним експертизи.

Стосовно процесуальних прав експерта зазначимо, що вони також визначаються Законом України «Про судову експертизу», Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженою наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5 (із змінами), діючим процесуальним законодавством,

а також іншими нормативно-правовими актами з питань судової експертизи.

У ст. 13 Закону України «Про судову експертизу» наведено перелік прав судового експерта незалежно від виду судочинства із зазначенням того, що інші права судового експерта передбачаються процесуальним законодавством.

У цілому частини 10–12 ст. 66 КАСУ передбачають норми щодо повноважень судового експерта в адміністративному процесі, однак окремі процесуальні права експерта передбачені також і в інших положеннях кодифікованого акта.

Аналіз норм діючого КАСУ щодо основних питань здійснення судово-експертної діяльності під час розгляду та вирішення публічно-правових спорів дозволяє розглядати експертизу в адміністративному судочинстві як призначене за ухвалою адміністративного суду спеціальне дослідження для з'ясування обставин, що мають значення для адміністративної справи і потребують необхідних знань у галузі науки, мистецтва, техніки, ремесла тощо, що проводиться обізнаною особою – експертом – у певній процесуальній формі для отримання судового доказу в справі (висновку експерта).

Література

1. Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1994. – № 28. – Ст. 232 (із змінами, внес. згідно із Законом № 1992-IV від 09.09.2004 р.) // Відом. Верхов. Ради України. – 2005. – № 1. – Ст. 14.
2. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом М-ва юстиції № 53/5 від 08.10.1998 р. // Офіц. вісн. України. – 1998. – № 46. (із змінами, внес. згідно з Наказом М-ва юстиції № 965/5 від 01.06.2009 р.).
3. Інструкція про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах : затв. наказом М-ва юстиції України № 170/5 від 24.12.2003 р. (із змінами, внес. згідно з наказом М-ва юстиції від 14.07.2010 р. № 1549/5).
4. Науково-практичний коментар до Кодексу адміністративного судочинства України : в 2 т. / В. К. Матвійчук, І. О. Хар. – [Вид. 2-ге, змін. та доп.] / [за заг. ред. В. К. Матвійчука]. – Т. 1. – К. : Алерта, КНТ, 2008. – 787 с.
5. Надгорный Г. М. Гносеологические аспекты понятия «специальные знания» / Г. М. Надгорный // Криминалистика и судебная экспертиза : респ. междувед. науч.-метод. сб. – К. : Изд-во при Киев. гос. ун-те изд. об-ния «Вища школа», 1982. – Вып. 21. – С. 37–42.
6. Соколовский З. М. Вопросы использования экспертом материалов дела : справ. пособие / З. М. Соколовский ; [отв. ред. В. П. Колмаков]. – Х. : Изд-во ХГУ, 1964. – 71 с.
7. Сахнова Т. В. Судебная экспертиза : учебник / Т. В. Сахнова. – М. : Городец, 2000. – 368 с.